

Типовою для відприкметникових іменників, як і для непоміжних, є неспроможність виступати семантично залежними компонентами у сполуках із числівниками та прислівниками.

Великий обсяг мовного матеріалу та недостатня дослідженість зазначеної проблеми зумовлюють перспективність подальшого її розгляду та необхідність більш ґрунтовного вивчення поставлених питань щодо інших, зокрема стилістичних, особливостей реалізації сполучуваності відприкметникових іменників сучасної української мови.

Література

- І. Великий** тлумачний словник сучасної української мови / Уклад, і голов. ред. В.Т. Бусел. - К., 2002.2. **Вихованець І.Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті. - К., 1988. 3. **Горяной В.Д.** Субстантивніє словосочетания с предлогами в современном украинском языке: Автореф. дис.... канд. филол. наук. - Харьков, 1967. 4. **Загнітко А.П.** Теоретична граматика української мови: Морфологія: Монографія. - Донецьк, 1996. 5. **Космарская И.В.** О синтаксических свойствах имени действия (наблюдения над левой сочетаемостью имен существительных со значением действия) // Русский язык в СССР. - 1992. - № 2. - С. 8-11. 6. **Мочалова Н.В.** О вариативной сочетаемости русских существительных // Вариантность как свойство языковой системы. - Ч. 2. - М., 1982. - С. 14-16. 7. **Навозова Л.М.** Некоторые закономерности точечной дистрибуции и сочетаемости грамматических и лексико-грамматических значений в области русских имен прилагательных // Материалы и исследования по проблемам грамматики русского языка: Доклады и сообщения на 7-й зон. конференции кафедр русского языка сибирских вузов. - Красноярск, 1966. - С. 116-137. 8. **Оголевец А.В.** Про розширення меж лексичної сполучуваності прикметників у сучасній російській мові//Мовознавство. - 1974. -№ 2. - С. 45-51. 9. **Саркисян Б.В.** Сочетаемость отглагольных имен существительных в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - К., 1973. 10. **Словник** української мови: В 11 т. - К., 1970-1980. 11. **Степаненко Н.И.** Синтаксическая и семантическая сочетаемость имен прилагательных в современном украинском языке: Автореф. дис.... канд. филол. наук. - К., 1989.

УДК81'373

А.А.Лучик

ПРОБЛЕМА ПЕРЕХІДНИХ ЯВИЩ У МОВНИХ СИСТЕМАХ

У статті запропоновано методу проведення лінгвістичного аналізу прийменникових еквівалентів слова, впровадження якої для дослідження еквівалентів, співвідносних з іншими лексико-граматичними класами слів сприятиме системному вивченню явища перехідності в мові.

Ключова слова: перехідні явища, еквіваленти слова.

На рубежі епох більшістю мовознавців визнається, що жодна найдосконаліша теорія не в змозі дати всебічного адекватного опису природної мови. Для сучасної інтерпретації того, що становить собою природна мова, використовуються численні лінгвістичні теорії, доповнюючи одна одну. Сьогоднішня лінгвістика стає і міждисциплінарною, об'єднуючись із такими науковими галузями, як

психологія, неврологія, штучний інтелект з метою «з'ясування тих кореляцій і зв'язків, що виявляються між структурами мови та структурами знання» [2, 10].

Проте багато лінгвістичних галузей і на сьогодні не вирішило поставлених перед ними завдань, через що часто виникає необхідність до повернення власне структурно-системних досліджень. Останнє, зокрема, залишається важливим і для укладання словників як паперового, так і електронного різновидів. На сьогодні, наприклад, в українському мовознавстві найнадійнішим джерелом фіксації мови та її особливостей, на думку М.М. Пешак, залишається Словник української мови в 11-ти томах, «оскільки в ньому найповніше представлена мова як система взагалі» [8, 71]. Розробляючи концепцію створення Українського семантичного словника, М.М. Пешак детально аргументує думку про те, що підґрунтям як цього, так і інших типів словників, може і повинен бути 11-ти томний Словник української мови, який є унікальним довідником, що дає різноманітні відомості про кожну лексичну одиницю.

У пізнішій своїй праці «Нариси з комп'ютерної лінгвістики» М.М. Пешак описує цей словник як складну, але чітко структуровану систему, що є базою даних для створення «Машинного фонду української мови» [8, 69-87]. Дослідниця зазначає: «Комунікативна цілеспрямованість традиційної лексикографії та її довідкове призначення сприяли виробленню настільки суворої послідовності у використанні формалізованого апарату описування значень слів, що будь-який традиційний словник, а особливо тлумачного типу, при більш уважному вивченні його структури постає перед нами у вигляді складної, багатопланової і добре налагодженої системи алгоритмів» [8, 86-87].

Така чітко структурована система виявляється надзвичайно зручною і для зіставних досліджень. Звичайно, як відзначає Джон Кетфорд, описати мову як єдину цілісну систему навряд чи є можливим, але «можливо і корисно описувати частини мови як елементи системи» [3, 376]. Цими елементами можуть бути певні підсистеми тлумачних словників, наприклад, етикетна лексика. Так, із застосуванням методики формалізованого представлення М.П. Фабіан вдалося здійснити коректний порівняльно-зіставний аналіз етикетної лексики в українській, англійській та угорській мовах, де матеріалом вивчення послужили дані словників досліджуваних мов. Використання методу компонентного аналізу підсилило аргументованість авторських висновків [10]. Із застосуванням цього методу та на підґрунті даних тлумачних словників здійснює зіставне вивчення концепту «Добро» Н. Іваненко [1, 255-263], концепту «Мудрість» Т. Крижанівська [4], концепту «Зрада» Н. Панфілова [9]. За допомогою зазначеної методики встановлюється лексична основа юридичних термінів як реєстрових одиниць тлумачних словників української та англійської мов А. Ляшук [6].

Проте, яким би не був досконалим тлумачний словник, він не завжди встигає за процесами розвитку мовних систем, оскільки кожна мова регулярно утворює різноманітні форми, частина з яких не підводиться під жодну з її структурних категорій. Такі одиниці здебільшого вважаються елементами перехідних рівнів. До них належать і ті, що містять у собі ознаки слова і неслова - вільної сполуки слів або фразеологізму, тобто так звані *еквіваленти слова*. Сполучення *еквіваленти слова* набуло термінологічного статусу після виходу «Словаря зквивалентов слова: наречніє, служебніє единства» РП. Рогожникової, у передмові до якого дослідниця визначила, що під еквівалентами слова слід розуміти одиниці, котрі «становлять зв'язані сполучення, характеризуються стійкістю, єдністю значення,

здебільшого постійною, незмінною формою. У мовленнєвому потоці еквіваленти слова становлять цілісну одиницю і стосовно наголосу, звичайно вони мають один словесний наголос» [7,4].

За граматичним ознаками виділяються:

прислівникові еквіваленти слова: укр. *без ладу, без міри, до невпізнаний, до неможливості;*

прийменникові еквіваленти: укр. *збоку від, віддалік від, в напрямі (напрямку) до;*

сполучникові еквіваленти: укр. *для того, щоб; поряд з тим, що; настільки, наскільки;*

партикулятивні еквіваленти: укр. *чи ба, чим не, ще б пак;*

еквіваленти вигуків: укр. *ах ти ж, ще чого, що ти (ви).*

Одиниці інших лексико-граматичних класів, як і структури з невираженою частиномовною належністю, представлені поодинокими прикладами.

Одним із шляхів творення зазначених структур є перерозподіл різнорівневих одиниць, який починається з перерозподілу між елементами одного мовного рівня; вони наче завмирають на межі переходу від синтаксичної сполуки до однослівного лінгвістичного знака, остаточно ще не набуваючи властивостей слова, але й не належачи вже сполученню слів. Тому лексикографічне їхнє представлення здебільшого спирається на суб'єктивні чинники: еквіваленти слова взагалі можуть не лексикографуватися, окремі їх угруповання можуть вноситися у фразеологічні словники або фразеологічну частину тлумачних словників, еквіваленти слова подаються як стійкі сполуки тощо. З цього випливає, що системного підходу до представлення зазначених одиниць у сучасній лексикографії ще не вироблено, тому і зіставні дослідження еквівалентів слова далеко не реалізовані.

Перед типологами, очевидно, стоять завдання з'ясувати у кожній конкретній мові наявність і суть зазначених структур. Здійснивши, наприклад, зіставний аналіз еквівалентів слова в українській і російській мовах, вдалося окреслити особливості системовиходження цих елементів. Внаслідок спостережень за їхньою внутрішньою і зовнішньою формою виявилось, що еквіваленти слова, творення яких є відбиттям подальшої сегментації людиною навколишньої дійсності, коли сучасне життя вносить певні корективи, здатні набувати ознак мовних одиниць різними шляхами: і одні з них стають такими, передовсім, в результаті певних ознак форми вираження, інші - завдяки властивостям свого внутрішнього наповнення.

Спостереження за даними, наприклад, польської мови дозволили дійти висновків про те, що в ній, як і в українській та російській мовах, функціонують і одиниці із подібним статусом. З-поміж них виокремлюються:

прислівникові еквіваленти: *bez końca, bez pamięci, z zadowoleniem*. Пор., наприклад: - *Łzy jej płyną jak zimne opale, łzy jej płyną wśród nocy bez końca i w kryształ się lodów zwisają* - *w zamyślenia wiszące kryształ* (Т. Мічинський); *Nabijałem broń i strzelałem bez pamięci, trochę zniżając karabin i myśląc z dużą satysfakcją, że moje kule nie pójdą górą* (Б. Прус); *Asasello cicho chrząknął z zadowoleniem* (М. Булгаков);

прийменникові еквіваленти: *zgodnie z (ze), z okazji, odpowiednio do*. Пор.: *Wiedziano też, że król, zgodnie z polityką kanclerza Ossolińskiego, pragnie znaczne Kozakom poczynić ustępstwa* (Г. Сенкевич); - *Już też z okazji tego odjazdu co dzień taki jeden wypijem* (Г. Сенкевич); *Przepis stosuje się odpowiednio do pracodawcy*

będącego osobą fizyczną, jeżeli nie dokonuje on osobiście czynności, o których mowa w tym przepisie (Кодекс праці);

сполучникові еквіваленти: *jak tylko, choć i, póki...poty*. Пор.: *Wszędzie też je [muzykę] słyszał* [Janko], *a jak tylko podrośł, tak już o niczym innym nie myślał* (Г. Сенкевич); - *Żreć to byś choć i czysty owies żarł, a do roboty cię nie ma, bez bata, jucho z miejsca nie ruszysz, co?* (В. Реймонт); *Póki deszcz padał, poty siedział w domu* (Розм.);

партикулярні еквіваленти: *niech by, chyba że, a jednak - Nie bój się, Wawrzku, każą miodka pójdzie za niego, niech by tylko rzeki* (В. Реймонт); - *Cyba że w owej drodze jak milowe słupy, miją stare przesady - zbladłe wieków trupy* (Ю. Словацький); [Маж:] - *A jednak dzisiaj wypuściło z siebie kilka listków świeżych, choć korzenie gniją coraz bardziej* (3. Красинський);

інтер'єктивні еквіваленти: *otóż to, ach ty, ech ty*. Пор.: - *Otóż to, właśnie! - westchnął Michał* (Г. Сенкевич); - *Suzin zaśmiał się. - Ach ty, gołąbki!.. Co nie można?.. Wszystko można...* (Б. Прус); - *Na chłodek - sam... Ech ty, głupcze! Ty dardaneński osłe!* (С. Жеромський).

Значна кількість досліджуваних еквівалентів слова польської мови є одиницями з несформованим частиномовним статусом існування. Переважно це стійкі структури, здатні функціонувати у ролі присудка: *w porządku, w stanie, w obiegu, po drodze* тощо. Наприклад: - *Może pan iść, wszystko jest w porządku* (Розм.); - *Tylko ty jesteś w stanie to zrobić* (Розм.). До цієї групи одиниць належать і ті, що функціонують у ролі неузгодженого означення: *w kratkę, na wydaniu*. Наприклад: *Ten materiał w kratkę jest przepiękny* (Розм.); *Sąsiad ma trzy córki na wydaniu, a ty mówisz mi, że nie masz kandydatki na żonę* (3 газет).

Як в українській та російській, у польській мові зазначені структури лексикографуються не системно. Отже, у перекладних словниках їхнє подання відбувається вибірково. Хоча досліджувані одиниці ще не набули свого остаточного статусу існування, перешкодою чому тут виступає їхнє нарізне оформлення, вже у такому стані вони виявляють ознаки системності як на рівні внутрішньої організації, так і на рівні форми вираження. Це можна простежити хоча б на прикладі прийменникових еквівалентів. Найпотужнішою структурою прийменникових еквівалентів в українській мові виявилася конструкція з початковим *w*, об'єднаним на 1-му кроці розгортання структури з «колишніми» іменниками чоловічого роду у місцевому відмінку: *w (y) razie, w (y) duci, -w (y) напрямі (напрямку), w (y) порядку, w (y) ході* [5,45] тощо. Пор. уживання останніх одиниць у таких реченнях: [Командир:] - *В порядку охорони даю вам двох солдатів. Хлопці браві* (В. Леус); *Летіла не тільки стрільна, летіла попереду них ще жаска легенда про ті «катюші», витворена w ході війни на нещадних східних побоевищах* (І. Багрянний).

У польській мові найчисельнішою групою прийменникових еквівалентів також виявляються ті, що входять до складу моделі, утвореної з початкового прийменникового компонента *w* (*в*) та елементів розщеплення у формі іменників чоловічого роду місцевого відмінка однини: *w czasie, w procesie, w razie, w trakcie, w ciągu, w kierunku, w interesie* тощо. Пор. уживання останніх у таких реченнях: *Napad, straszne sceny mordu, strach, niespodziany ratunek i ucieczka - wszystko to przeżyło się jak burza w ciągu jednej nocy* (Г. Сенкевич); *Wtem kroki zadudniły w deski, Tatarzy siedli w czwarte lub piąte czółno tuż za nim, zepchnęli je i poczęli płynąć*

в kierunku stawu (Г. Сенкевич); *Leży to w interesie gminy, żeby taki kandydat jak najlepiej i najraźniej się przedstawiał* (М. Конопницька).

Початковий компонент *в* у досліджуваних мовах у складі прийменникових компонентів може об'єднуватися з елементами у формі іменників чоловічого роду знахідного відмінка однини. Такими, наприклад, виявляються одиниці *в(у) бік, в обхід, в (у) знак, в (у) рахунок* української мови. Пор., наприклад: *Макар Зорянчук, посміхаючись, умотивив зручніше напередку й задивився назад, у бік Харкова* (О. Соколовський).

Прийменникові еквіваленти польської мови теж можуть мати подібну форму вираження, але її відмінність полягає в тому, що цим структурам притаманне трикрокове розгортання, де після компонента у формі іменника чоловічого роду знахідного відмінка однини повинен міститися ще один прийменниковий компонент: *w ślad za, w zamian za*. Пор.: *Wreszcie i ona posunęła się ku drzwiom w ślad za młodszą siostrą, która już przez wyciąganie rąk na zewnątrz drzwi badała, czy deszcz jeszcze pada* (С. Жеромський); *Te robotę wszelką, choćby najgrubszą, spełniały i przy paniach służebnymi były, a w zamian za to ćwiczyły się w obyczajności, lepszego doznając od prostych dziewczek traktowania* (Г. Сенкевич).

Запропонована методика дослідження прийменникових еквівалентів слова може бути використана у зіставних дослідженнях і еквівалентів, співвідношень з іншими лексико-граматичними класами слів, адже попередні спостереження свідчать, що подібні структури фіксуються у більшості мов флексивного типу. Такий аналіз сприятиме встановленню явищ і тенденцій у мовній діяльності, у динаміці мовно-мовленнєвих перетворень, що забезпечують формування, становлення та розвиток еквівалентів слова як елементів перехідного статусу, дозволить схарактеризувати спільні та відмінні властивості форми вираження еквівалентів слова у мовах, де вони фіксуються, визначити ступінь належності таких одиниць як мовного явища і як певним чином сформованого мовного знака до лінгвістичних універсалій. Після зазначеного опису можливим виявиться опрацювання принципів представлення подібних структур як в одномовних, так і перекладних словниках, де нарізно оформлені одиниці перехідного статусу поки що подаються вибірково.

Література

1. **Іваненко Н.** Семантичні зв'язки у структурі концепту «добро»// Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). - Вип. 48. - Кіровоград, 2004. - С. 255-263.
2. **Кубрякова Е.** Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. - М., 2004.
3. **Кетфорд Дж.** Обучение английскому языку как иностранному // Новое в зарубежной лингвистике. - М., 1989. - С. 366-385.
4. **Крижановська Т.** Мікрополя *dosć* та *soundess* в українській та англійській мовах // Наукові записки. Сер.: Філологічні науки (мовознавство). - Вип.. 59. - Кіровоград, 2005. - С. 270-278.
5. **Лучик А.** Моделювання прийменникових еквівалентів слова української мови // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). - Вип. 44. - Кіровоград, 2002. - С. 44-52.
6. **Ляшук А.** Семантична структура юридичних термінів української та англійської мов. - Автореф. канд. дис. - Київ, 2007.
7. **Рогожникова Р.** Словарь эквивалентов слова: наречные, служебные, модальные единства. - М., 1991.
8. **Пешак М.** Нариси з комп'ютерної лінгвістики. - Ужгород, 1999.

9. **Панфілова Н.** Семантичне ядро концепту *зрада* в українській мові // Наукові записки. Сер.: Філологічні науки (мовознавство). - Вип. 59. - Кіровоград, 2005. - С. 327-333. 10. **Фабіан М.** Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах. - Ужгород, 1998.

УДК 811.161.2'367.622

Ю.Є. Манохіна

СИНТАГМАТИКА ІМЕННИКІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ЗБІРНОСТІ ЯК МАРКЕР ЇХ МІСЦЯ В ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ ЗБІРНОСТІ

У статті проаналізовано сполучу/вальні властивості Іменників, які традиційно в морфології не вважаються збірними. Доведено, що до збірних іменників їх наближає не лише семантика сукупності, однорідності й цілісності, але й синтагматика.

Ключові слова: іменник із семантикою збірності, сполучуваність, семантика.

Незважаючи на численні праці мовознавців (В.В. Виноградов, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, В.І. Дегтярьов, І.Е. Єселевич, Г.О. Золотова, І.Г. Матвіяс та ін.), у яких досліджується морфологічна категорія збірності в системі граматичних ознак іменника, проблема визначення меж цього широкого класу слів, їх класифікація та семантична інтерпретація на сьогодні не можуть вважатися розв'язаними. Основна причина, що ускладнює виділення збірних іменників української мови, - це використання різних критеріїв та підходів при їх визначенні, тому уточнення статусу таких слів залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Останнім часом дослідники все більше звертають увагу на те, як слово виявляє себе в мовленні, як впливає контекст та екстралінгвальні чинники на вибір слова, тобто значущим виявляється функціонально-когнітивний підхід до мовних явищ.

Мета статті - визначити синтагматичні критерії, за якими іменники типу гурт, зграя, народ можна віднести до збірних. Досягнення мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) проаналізувати сполучувальні властивості досліджуваних іменників, що дасть змогу довести їх приналежність чи неприналежність до збірних; 2) проаналізувати особливості семантики груп слів, що поєднуються з аналізованою лексикою, і з'ясувати, як цей фактор впливає на семантику і синтагматику досліджуваної групи іменників.

Традиційно збірні іменники вважаються семантико-граматичним розрядом. Так, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, як і більшість граматистів, визначають цю групу слів за семантичними і граматичними ознаками. У цьому виявляється суть морфологічного підходу до відбору лексики зі збірним значенням. Крім того, значення сукупності предметів повинно бути виражено спеціальними словотвірними елементами, а саме суфіксами -ств- (*селянство, студентство*), -в- (*мушва, мишва*), -н- (*дітлашня, комахня*), -от- (*кіннота, парубота*), -ур- (*апаратура, професура*), -ник- (*осичник, сливник*), -няк- (*дубняк, лозняк*), -ин- (*городина, садовина*) та ін. Збірність виражають і нульові суфікси у словах типу *зелень, молодь, юнь, гніль*. Мовознавцями підкреслюється, що граматичними особливостями цієї категорії є відсутність форми множини і зв'язку з кількісними числівниками, оскільки поняття сукупності не підлягає лічбі. У граматичному плані не належать до розряду збірних іменники типу *гурт, зграя, народ, натовп,*